

JAROMÍR BARTOŠ O KATEGÓRII NÁHODY

Nakladateľstvo ČSAV vydalo vlni pozoruhodnú knižku doc. Jaromíra Bartoša a *Kategorie nahodilého v dějinách filosofického myšlení*. Dôkladnosťou spracovania a pôvodnosťou vývodov knižka patrí medzi najlepšie práce, ktoré u nás vyšli z centrálnej filozofickej problematiky.

Autor kriticky skúma v knižke rozličné varianty pojmu náhoda v dejinách filozofie, jeho vzťah ku kauzalite a teleológii, ďalej dialektické poňatie náhody u Hegla a v marxizme, a napokon jeho úlohu v teórii pravdepodobnosti a jeho začlenenie v sústave iných filozofických kategórií.

Z podrobných analýz J. Bartoš vyvodzuje, že kategória náhody je pôvodne odrazom triedy javov, ktoré sú síce významné pre ľudský život, ale nevznikli zámerneou činnosťou človeka. Takto ponímala kategóriu náhody raná grécka filozofia. Takto sa však chápe pojem náhody — pravda, bez náboženského alebo animistického pozadia — v bežnom myslení mnoho ráz až podnes. Po tomto pôvodnom pojme náhody, hodnotiacom javy z hľadiska prakticky konajúceho subjektu, čoskoro sa vynoril *teoretický* variant kategórie náhody, interpretujúci sám pohyb. Túto teoretickú polohu dosahuje ponímanie pojmu náhody už u Demokrita v súvislosti s jeho úsilím o kauzálnu interpretáciu diania. Aj takéto chápanie pojmu náhoda sa často uplatňuje až podnes: náhoda ako negácia kauzálne determinovaného. Avšak mnohí filozofi, ktorí vyznávajú kauzálnu determináciu všetkého diania, tvrdia, že termín náhoda nie je označením akauzality, ale vyslovuje to, čoho príčinu nepoznáme; je to v podstate subjektívizácia pojmu náhoda. Okrem iné-

ho autor ďalej upozorňuje na to, že obsah scholastického pojmu náhoda je určený kontrapozíciou s takými teleologickými pojmami, ako je pozretelnosť: náhoda tu označuje jav, ktorý nie je podrobený božskej providencii.

Bartoš upozorňuje, že tak ako pojem náhody aj pojem nevyhnutnosti vznikol v oblasti ľudskej činnosti: nevyhnutné bolo pôvodne to, čo človek bol nútený urobiť. A analogicky platí: keď vznikol pojem prírodnej zákonitosti, aj pojem nevyhnutnosti sa presunul do oblasti prírodného diania.

Autor ďalej ukazuje, ako sa Hegel snažil zdôvodniť, že vonkajšia nevyhnutnosť je niečo podružného: „vonkajšia nevyhnutnosť je vlastne náhodná nevyhnutnosť“. Podľa Hegla to, čo je skutočné, je vnútorne nevyhnutné. Náhodné je to, čo nevyplýva zo zákonitosti diania, zo zákonitosti v zmysle samopohybu daného procesu.

Iba takto ponímaná nevyhnutnosť je podľa Hegla predpokladom slobody. Bartoš ukazuje, ako podľa Hegla sloboda spočíva v determinovaní samého seba, v závislosti od seba, v určovaní samého seba, teda že sloboda je nevyhnutnosť vzťahujúca sa len na seba. Bartoš pripomína v tejto súvislosti Engelsove slová, podľa ktorých Hegel prvý adekvátne opísal pomer slobody a nevyhnutnosti: sloboda ako pochopenie nevyhnutnosti. Pravda, Engels dodáva, že sloboda nespočíva len na pochopení nevyhnutnosti a zákonitosti diania, ale aj na takto získaných možnostiach dať týmto zákonitostiam plánovite pôsobiť.

V práci sa hovorí aj o tom dôležitom

Engelsovom postrehu, podľa ktorého ten istý jav je v istom ohľade nevyhnutný, v inom náhodný: napríklad určitý druh organizmov má určujúce znaky, ktoré pokladáme za nevyhnutné, no vzhľadom k nadradenému rodu sú tieto znaky náhodné. V Engelsových úvahách má náhodné k nevyhnutnému pomer nepodstatného k podstatnému a zvláštneho k všeobecnému.

V kapitole o štatisticko-pravdepodobnostných metódach výkladu pohybu sa hovorí o tom, ako štatistika 19. storočia označovala za náhodné to, čo nevyplýva zo zákonitosti určitého procesu zistenej štatistiky. J. Bartoš konštatuje, že v koncepciách, v ktorých nedochádza k probabilistickým *hypotézam*, ako náhodné sa obvykle charakterizuje to, čo sa vyskytuje v kontexte určitého hromadného procesu a nevyplýva to z jeho štatisticko-pravdepodobnostnej formulácie.

V ďalšej súvislosti sa v knihe hovorí o tom, že sa v oblasti matematiky možno stretnúť s mienkou, podľa ktorej náhodné je to, čo je bližšie neurčené a že náhodná veličina je taká, ktorá môže nadobudnúť rôzne hodnoty. Predovšetkým však autor vyzdvihuje, že dominujúcimi kategóriami štatisticko-pravdepodobnostných postupov sú pojem pravdepodobnosť a pojem možnosť. Tieto pojmy pred matematickým pojmom náhody treba — ako autor zdôrazňuje — uprednostniť, pretože kategóriu náhody (na rozdiel od kategórie pravdepodobnosti) ťažko možno začleniť do sféry kvantitatívneho myslenia. Kategória náhody je predovšetkým nástrojom kvali-

tatívnej interpretácie, je to kategória v podstate filozofická. Funkciou kategórie náhody je hodnotiť javy na podklade celkového, syntetického videnia určitého procesu. Práve preto, akcentuje Bartoš, pri syntetickom hodnotení javu prichádza k slovu vedeckofilozofický kategoriálny systém, ku ktorému patrí aj pojem náhody. Je logicko-ontologickou kategóriou filozofickou.

Sám autor, pokiaľ neinterpretuje dejinové koncepcie kategórie náhody, ale okrem toho vykladá aj svoje vlastné názory, uvažuje o náhodnom vždy v súvisle so zákonitým, pretože v terminológii modernej vedy pojem zákona má nepomerne väčšiu váhu ako pojem nevyhnutnosti. K tomu možno dodať, že pojem nevyhnutnosti, vyslovujúci zákonitú, podstatnú, imanentnú súvislosť objektívnej reality, zásadne sa líši od pojmu formálnologickej nevyhnutnosti. Sám sa domnievam, že pojem nevyhnutnosti veľmi príliehavo vyjadruje vnútorné podstatné súvislosti reality, no snád by bolo vhodné nahradiť ho pojmom relevantnosti kvôli jeho odlišeniu od číro formálnologickej nevyhnutnosti.

Bartošova knižka, z ktorej som uviedol, čo má v nej najviac zaujalo, je významným obohatením československej pôvodnej filozofickej tvorby vďaka jeho talentu, bohatej erudícii (aj v klasickej filológii) a svedomitej analýze a argumentácii. Pre svoju pôvodnosť a podnetnosť zaslúži si čo najmeritornejšiu pozornosť.

Igor Hrušovský

ŽIVÉ PROBLÉMY VEDECKÉHO ATEIZMU

Samotný termín vedecký ateizmus, i keď je akokoľvek klasickým-marxistickým, má dnes ešte stále pejoratívnu príchuť. Je príliš úzko spájaný s obdobím, v ktorom sa malo vystačiť len s jeho bezprostredne

propagandistickou podobou a adjektívum „vedecký“ stratilo v rutinovanej prednáškovej mánii na obsahu a význame. I sám si to čiastočne zapríčil. Prezentoval sa v prostoduchej splotenosti, pripustil bez